

ISSANDA LOOMAAED

D O K U M E N T A A L -
F A N T A S T I K A

kahes vaatuses

Esietendus 2. aprillil 2022 Endla Teatri Kүүnis

lavastaja
LAURA JAANHOLD

lavastusdramaturg
ANNE-LY SOVA

kunstnik
ILLIMAR VIHMAR

valguskunstnik
KRISTEN-KALEV LINA / TÜVKA
juhendaja Margus Vaigur

helilooja ja muusikaline kujundaja
TAAVI-PEETER LIIV

etenduse juht
SILJA KOPPEL

valgusmeistrid
IIRIS PURGE ja KARMEN TELLISAAR

heli- ja lavameister
JANEK VLASSOV

kostümeerija
KÄRT ALTJÕE

grimeerija
SIRLE TEEÄÄR

mängivad

FATME HELGE LEEVALD

KADRI RÄMMELD

LIIS KARPOV

AGO ANDERSON

NILS MATTIAS STEINBERG

ANNA TAUSTA

Annekas: Laura, meil on pooleteise nädala pärast esikas, nüüd on küll viimane hetk kavalehega tegeleda. Räägime natuke lahti neid asju, mis meile taustadena olulised tunduvad vaatajatega jagada.

Laura: Olgu. Mitu lehekülge see olema peaks?

A: Ma ei tea, hakkaks kuskilt lihtsalt pihta.

L: Olgu.

A: Näiteks – räägi kõigepealt, miks me seda lavastust teeme?

L: Sest meid huvitab, millist elu elavad religioossed inimesed Eestis ja kuidas nad ise tunnevad, milline on suhtumine neisse? Liiga ametlik vastus?

A: Noh. Ei.

L: Sellest peaks vist ka rääkima, mis see dokumentaalteater on, räägin-mis-kuulen?

A: Mhmm. Aga alustaks kõigepealt sellest, et kes me ise oleme. Anna tausta.

L: Mm, no minu teekond ei alanud sellest, et ma oleks usklik, vaid minu huvi selle teema vastu oli ikkagi mingis mõttes antropoloogilist laadi. Sellepärast ma astusin ka Tartu Ülikooli usuteaduskonda religiooniuuringute erialale, et mulle tundus see põnev asi, mida uurida. Ja selles mõttes ma ehk tõesti vastan n-ö „tavalise ateistliku eestlase“ kuvandile, et mul ei ole ei peres ega lähikonnas religioosseid inimesi, ma ei ole kunagi sellega väga kokku puutunud. Ma ei saa ka öelda, et ma oleks kuidagi otsija,

et religioon mulle selles mõttes huvitav tunduks, aga pigem vist minu huvi ongi alati johtunud sellest, et kes need inimesed on, kes elavad meie kõrval, aga kelle kohta me ehk midagi ei tea. Või siis ei tea midagi ühe asja kohta nende elus, mis on neile väga tähtis. Mulle tundus kuidagi intrigeeriv ja huvitav, et mingite inimeste jaoks on usk väga suur osa elust ja väga suure enamuse jaoks Eestis ei ole. Et kui sa elad riigis, kus – nagu ka intervjuueeritavad ise ütlevad – usku sisuliselt ei ole ühiskondlikus pildis, ega ühiskondlikus arutelus väga esil, aga uskliku inimese jaoks on see üks olulisemaid asju üldse, siis seal tekib mingi dissonants või küsimuskoht ja ma tahtsin uurida, milline on uskliku inimese elu Eestis. Ja ka trupi mõttes me ei saa ju öelda, et tegu oleks usklike inimestega, on neid, kes kuidagi kalduvad rohkem selle poole, et midagi peale selle, mis on käega katsutav, on veel olemas, aga korralikke kirikuskäijaid meie seas ei ole, selles mõttes on kogu see protsess olnud ikkagi tundmatusse sukeldumine meile kõigile. Sul võib-olla on kõige rohkem mingi kontakt olnud sellega, vähemalt minevikus?

A: Jah. Minu jaoks oli see protsess natuke nagu tagasitulek mingisuguste asjade juurde, mis on kuhugi aja hõlma jäänud – minu taust on see, et olles sündinud ja kasvanud mittereligioosses peres, sattusin ma 1990ndate alguse usubuumi käigus kirikusse, läksin klassiõega pühapäevakooli kaasa ja olin ikka päris mitu head aastat üsna tugevalt usklik. Luterlane. Aga kindlasti oli minu usus ka tugevalt seda kuulumisvajadust, mis õrnas eas nii oluline on. Ja siis kuidagi keskkoolis või ülikooli ajal ma hääbusin kirikust ja usust ära, praegu ma ennast religioosena ei tunneta, headusse usun küll. Aga jah, lavastusprotsessi käigus neid intervjuusid kuulates ja läbi töötades, taustu uurides-avades tajusin küll, et mingi igatsus selle suurema järele tuli tagasi. Ja heas mõttes tekitas see protsess minus päris palju kadedust. Mind tegi ja teeb kadedaks see rahu, see tugi ja kindlus, mis neil inimestel on, see kindel linn ja varjupaik, mille jumal neile nende eludes annab. Ja veel üks asi, mis on minus muutunud või nagu teadlikumaks saanud, on see, et ma püüan end oma väljendustes rohkem kontrollida, et mitte tahtmatult haavata kedagi, kellega ma

võib-olla igapäevaselt suhtlen, aga kelle puhul ma ei tea, et ta on usklik. Sest see on ikkagi päris hämmastav, kui palju neis intervjuudes kõlas see, et oma religioosust varjatakse või sellest peljatakse rääkida. Võib-olla me peaks natuke puudutama dokumentaalteatrit kui sellist teemana? Ja dokumentaalfantastikat?

L: Jah, selle lavastuse puhul on tegelikult päris oluline see, et see ei ole ju mingi suvaline info, mille me oleme kuskilt nagu saanud, et tegelikult ikkagi suuremas mahus kui me isegi võib-olla alguses mõtlesime, on see – noh, ma ei teagi, mis see protsent võib olla, ma arvan mingi 89% või isegi rohkem, võib-olla mingi 95% sellest infost, mis meil on lavastuses – saadud ikkagi nendelt 17 inimeselt, kellega me intervjuu tegime. Me oleme fantaseerinud nende antud info põhjal, nende antud olukordade põhjal mõelnud, mis tunne see on, mõelnud, kuidas seda mängida, kuidas selles olukorras inimene ennast võiks tunda. Et äkki see aitab mul kuidagi rohkem aru saada sellest teemast. Ilmselgelt on see materjali kogus meeletu ja seega jõuab lavale mingi väike osa, mis on läbinud meie prooviprotsessi filtri ja teises mõttes ka selle filtri, et me proovime selle ikkagi ju allutada lava reeglitele. Kuigi kokkuvõttes ma tunnen, et me oleme olnud väga, väga, väga autoritruud, selles mõttes, et me ei ole kellegi sõnu väänanud. Me pole kellegi sõnu pannud sinna, kus nad seda ei mõelnud ja me oleme täiesti kontekstitudlikud ka stseenide mõttes.

Dokumentaalteatris võib ju tegelikult kasutada ka muud dokumentaalset materjali – väljavõtteid meediast, mingeid vanu arhiivimaterjale, kirju, pilte, mälestusi ja nii. Aga selle lavastuse puhul oli meil juba enda kogutud materjali väga palju, nii et kõik ikkagi põhineb suure osas sellel. Välja arvatud see, mis on seotud Boschiga.

Mis puutub fantastikasse, siis me oleme selle materjalihulga sees, mis intervjuudest kogunes, lasknud oma

vaimul natuke amokki joosta, aga ... no ka nende fantastilisemate stseenide puhul oleme ikkagi jäänud truuks olukordadele nii nagu neid intervjuudes kirjeldati. Näiteks need grillpeo-stseenid on sündinud sellest tundest, mis väga paljudest intervjuudest välja tuli, et kui usklik inimene on kas mingil koosviibimisel, tööl puhketoas või lõunapausil, siis tihti tekib olukord, kus usk tuleb teemaks ja seda kas naeruvääristatakse, räägitakse anekdoote või kuidagi kasvõi žestidest või inimeste olekust tunneb usklik inimene, milline on suhtumine religiooni või religioossesse inimesse. Kuigi see olukord ei ole täielikult välja mõeldud, on minu arvates siiski oluline vaataja tähelepanu juhtida sellele, et selles lavastuses on läbipõimunult dokumentaalsus ja meie fantaasia ja kokku on see dokumentaalfantastika. Mulle ikkagi tundub, et publiku vastu auksaks jäädes võiks see tunnusmärk, et see materjal on läbinud meie proovisaali- ja kirjutamisfiltri, nähtav olla. Rollide mõttes on ehk huvitav ka see, et kui tavaliselt on näitlejal üks või teine roll, enamasti näitekirjaniku poolt välja mõeldud, siis selles lavastuses on neil rolle kolmest loogikast lähtuvalt: kõigepealt on nad osa stseenides nemad ise arutlemas ja reflekteerimas lavastuse teemadel või mängitud stseenide üle, siis on rollid, mis põhinevad intervjueeritavatel ja siis rollid, mis põhinevad inimestel, kes on pärit lugudest, mida rääkisid intervjueeritavad. Võib-olla peaks Boschi maalist ka rääkima. Võiks öelda, et ta on mitmes mõttes selle lavastuse jaoks oluline?

A: Jah. Kuigi ega mina ei tea täpselt, kust Illimaril see mõte tuli, et lavakujundus just Hieronymus Boschi „Maasikapuumaalil“ võiks põhineda. Ilmselt ei tea sina ka. Aga see tundus kohe esimesel hetkel täiesti õige. Lihtsalt peale vaadates. Sest omamoodi on see maal ju ka dokumentaalfantastika, sest Bosch, oma aja suurim kunstnik, võtab nähtavalt religioosse vormi – kolmeosalise altarimaali, alustab väliskülgedel

ka religiooselt maailma loomise ja piibli Psalmide 33:9 tekstiga „Sest tema ütles, ja nõnda see sai; tema käskis, ja see tuli esile“, toob sisekülgedele paradiisi ja põrgu, jumala, Aadama ja Eeva, võtab endale tuttava reaalsuse, lisab sellele teadmised, mida ta on saanud teiste uurimustest – kõik need veidrad võõramaised loomad-linnud, teisest rassist inimesed ning puud ja taimed, mida ta ise kindlasti näinud ei ole jne. Ja siis ta laseb selle kõik oma loomefiltrist läbi neile tam-mepuidust tahvlitele ja tulemuseks on midagi täiesti pöörast ja tõlgendamatu. Nii, et siamaani, juba viisada aastat püüavad inimesed seda teost lahti muukida, aru saada, mida ja miks autor öelda tahtis. Me isegi ei tea, mismoodi Bosch seda maali ise nimetas – „Maasikapuumaal“ oli selle nimi Felipe II kogus sadaaastat pärast loomist, praegu tuntakse seda kui „Maiste lõbude aeda“. Me teame, et tõenäoliselt oli selle tellijaks Nassau krahv ja Breda isand Engelbrecht II ning esimeseks omanikuks tema vennapoeg Heinrich III. Ja et see oli oma religioosest vormist hoolimata mõeldud just ilmalikuks kasutuseks, et see oli selline omalaadne liikumatute piltidega televiisor, mis annab infot, mõtteainet ja tekitab arutelusid ja et selle vaatamiseks korraldati eraldi õhtuid.

L: Ja mulle ikkagi meeldib see vaesekese de Beatise seik, kes 30. juulil 1517 seisis silmitsi maaliga, mis sai üheks kuulsamatest kunstiajaloo ja tema päevikumärkmetest on aru saada, et ta on ikka väga hädas sellega, kuidas keskmisel paneelil toimuvat oma ajas nimetada või kirjeldada. Ta jääb väga viisakaks ja ütleb, et pildil on näha „suure loomulikkusega kujutatud eri poosides ja ilmetega mehi ja naisi, igasuguseid loomi ja linde, nii kujuteldamatuid ja fantastilisi asju, et neid pole võimalik kirjeldada neile, kes neid ei tunne“. Selle kirjelduse põhjal võiks ette kujutada ka ju mingit täiesti viisakat maali inimestest 16. sajandi alguse Hollandis. Erootilistest poosidest ei sõnagi.

A: Ma oskan siia ainult seda lisada, et de Beatis on siis Antonio de Beatis, kes sekretärina saatis Itaalia kardinali Luigi d'Aragonat tema Madalmaade visiidil. Et oleks lihtsalt konteksti mõttes selge. Ja et de Beatise reisikiri on esimene teadaolev kirjeldus sellest maalist.

L: Jah, see teeb selle nagu veel toredamaks. Sest ta ilmselt ei olnud valmis selle maaliga kohtuma, ega sellest kirjutama, lootis ilmselt, et need märkmed jäävad ajaloo varju, aga nüüd tsiteeritakse teda igas tähtsamas seda maali puudutavas teoses.

A: Praegu asub Boschi maal Prado muuseumis Madridis, nende kodulehel on selle kohta väga palju materjali ja kui keegi eriti sügavale minna soovib, siis lehel archief.ntr.nl/tuinderlusten/en.html on võimalik teost pea pintsliõmmeteni suurendada ning kuuleb-näeb ka muud taustainfot.

Aga kindlasti tekib vaatajatel kohe üsna etenduse alguses küsimus, et mis nad seal laval nende kõrvalklappidega teevad. Räägi sellest ka.

L: Kõige lihtsamalt öeldes: näitleja kuuleb kõrvalklappidest lõike intervjuudest ja räägib samal ajal, mida ta kuuleb. Publik algset intervjuuteksti ei kuule, nemad kuulevadki näitleja öeldut. Inglise keeles on see *recorded delivery*, meie kõnepruugis sai sellest „räägin-mis-kuulen“. Selle meetodi avastamine on olnud huvitav protsess selles mõttes, et see muudab ju automaatselt seda, kuidas ma infot vaatajana vastu võtan, aga ka seda, kuidas see ette on kantud ja sedagi, mismoodi näitleja saab või ei saa selle teksti peale mõelda, mida ta ette kannab. Ja neljandalt poolt ka see, et sa kuuled pidevalt kõrvas intervjuueeritava häält, see on see sama inimene, kes oma kogemust oli nõus sinuga jagama, ma arvan, et see ikka muudab seda, mismoodi seda teha on. Mind pani see mõtlema sellele, kuidas me igapäevaelus suhtleme ja kui palju üldse kuulame, mis teised meile räägivad.

Annekas, ma tean, et sulle ei anna rahu kui me ei pane natuke statistikat siia lõppu, nii et palun. Tahad numbritest rääkida?

A: Tahan. Väike ülevaade neist inimestest, kelle lugudel meie lavastus põhineb. Intervjuud nende 17 inimesega on tehtud juunist 2021 kuni veebruarini 2022 ning intervjuueeritavate seas on inimesi kogu Eestist, nii väiksematest küladest kui suurematest linnadest. Nende hulgas on luterlasi, katoliiklasi, Jehoo-va tunnustajaid, õigeusklikke, seitsmenda päeva adventiste ja baptiste. Kindlasti tekib kellelgi ka küsimus, et miks me valimis on ainult kristlased ja mitte teiste religioonide esindajaid. Selle pärast, et eestlaste hulgas on kõige rohkem just kristlasi, samuti on nii lihtsam nende anonüümsust säilitada – me oleme ära muutnud nende nimed, nendega seotud kohad ja muudki andmed. Silmast-silma oled intervjuueeritavatega kohtunud ainult sina, Laura. Ja viimaseks vanusest ja sugudest – kaks kolmandikku intervjuueerituist olid naised, kõige noorem vastaja oli 26-aastane ja vanim 72.

L: Ma arvan, et see peaks nüüd piisav olema küll, ei?

A: Peeaegu. Kõige olulisem on veel ütlemata: aitäh kõigile, kes meiega oma elusid jagasid.

L: Õige! Aitäh!

(Põhineb Laura Jaanholdi ja Anne-Ly Sova 22. ja 23. märtsi vestluste transkriptsioonidel)

ISTU MU DIIVANILE

Kuskil ma kuulsin väljendit, et kirik hirmutab surmaga. Aga sa enne ei tea siis, et sa ära sured? Et kuidas sellega hirmutada saab, eks. Et naljatilk, ta pigem nagu räägib rõõmusõnumit, et asi kestab edasi.

(Lee, katoliiklane)

Oleneb, mis tasandil see suhtlemine on. Et mingis mõttes nagu ateistiga võib olla isegi nagu lihtsam arutada kui näiteks teise kristlasega, kes väidab ka, et ta usub piiblit, aga mingil põhjusel me usume täiesti erinevaid asju. Sellise inimesega võib olla mingis mõttes mingis kontekstis nagu keerulisem rääkida kui ateistiga – kui sa tead, et nagu absoluutselt kõik on meil risti vastupidi.

(Jakob, adventist)

Jah, võib-olla see on ka nagu kivi meie kui religioosete inimeste kapsaaeda natukene, et me võib-olla ise tihtipeale mõtleme, et see, mida me usume on meie nagu selline privaatasi ja pole kellelgi vaja midagi sellest teada – kui tahate midagi teada, tulge kirikusse, et ma parem ei räägi, siis ei teki ebamugavaid küsimusi. Aga mina olen nagu praktiseerinud vastupidist, et ma räägin ja siis tihtipeale on see vastaspool, kes alustab.

(Rasmus, baptist)

Mina ei tea, see lõhestunud ühiskond on minu meelest nagu appi-appi, millest me räägime. Ma tulen totalitaarsest ühiskonnast, mingeid lõhesid ei olnud, oli ainult üks – kõik paneme käed püsti, vat, kommunistlik partei otsustab õigesti. No kas me seda tahame või? See ongi okei, et inimestel on erinevad arvamused. See ei ole lõhestumine, see on normaalne demokraatlik ühiskond. Kui võtame näiteks inglise

parlamendi – mismoodi nad vaidlevad seal omavahel, temperamentselt! Neil ei ole ükskõik, nad ei istu tuimade nägudega seal parlamendis nagu meie omad! Jah, võiks kohe vaielda korralikult selgeks need asjad.

(Polli, õigeusklik)

Jaa, aga see ongi, et mõlemad pooled tihti tahavad enda agendat väga jõuliselt peale suruda või kehtestada enda tsensuuri, nagu mõttetsensuuri isegi.

(Mari, luterlane)

Just kui need nagu mitte nii tuttavad inimesed teemat arendavad, siis reeglina nad tõstatavad ise küsimused usu ja religiooni kohta ja siis on pahased, et keegi neile seda peale surub. Siis mul on nagu tahtmine küsida, et aga kes see alustas?

(Lee, katoliiklane)

Inimesed ei oska ennast väljendada. Ja ma arvan, et siin nagu tekib see kõige suurem konflikt, et ta talub seda, et me läheme uuesti. Me läheme uuesti, sest meile tundub, et tal on võib-olla huvi. Aga ta ei julge meile öelda, et ta ei taha. Ja siis ta läheb, ütleb naabrilile või kellelegi teisele, et käivad ja tüütavad mind, aga meile üldse seda ei ütle. See on minu meelest üks meie ühiskonna selline nõrk koht, et inimesed ei julge olla avameelsed ja ausad, et nad ei oska enda suhtes ausad ja avameelsed olla ja siis veel vähem oskavad seda välja öelda teistele. Et see oleks selline koht, mida mina tahaks parandada.

(Doris, Jehoova tunnistaja)

Et näiteks ka mul lähedasi on väga vaktsineerimise vastu. Ja tegelikult noh, ütleme, kui need küsimused – need ikka tulevad lauale, ükskõik kus sa oled või mida sa teed – siis nii kaua, kuni sa oskad teist inimest

kuulata ja ja temaga kaasa mõelda ja kaasa rääkida ja siis sinna vahele võib-olla mingisuguseid oma mõtteid niimoodi visata, siis see on ju kõik täiesti okei ja väga nagu eluterve. Sellepärast, et selle käigus võib-olla sinu mõtlemine natuke muutub, sa ei pea oma tõekspidamisi selle pärast muutma, aga sa pead nagu oskama ... Et ma oskan tulla ja istuda sinu tooli ja nagu sinu poolt vaadata seda diivanit, eks ole. Et näed, et tegelikult nagu tal ei olegi midagi häda. Aga niikaua kuni sa seda ei oska teha, kuni sa ütledki, et ei, see diivan on selline, mina näen seda siit niimoodi, seni sa jäädki, jäädki vaidlema ja siis hakkavadki kannatama kõik su suhted ja noh kõik selline asi.

(Rasmus, baptist)

Raske öelda, ega mulle ei öelda, et sa oled usklik, et ma nüüd suhtun niimoodi sinusse. Aga noh ... ongi, et ma tihti näen, et inimesed kuidagi ehmuvad ära sellest teemast või see on kuidagi hirmutav nende jaoks. Et nad nagu väga ise ei taha sellest rääkida. Võib-olla nad muidu võiksid sellest rääkida, aga kui nad teavad, et mina olen usklik, siis nad pigem pigem ei tahaks sellest rääkida. Ma ei tea, miks. Aga nii on jah.

(Mihkel, katoliiklane)

Eestlane on selline, et ta peab saama sind nagu kaugelt vaadata ja siis ta on nõus sinuga rohkem ka tegelema.

(Doris, Jehoova tunnistaja)

Ükskord läks natuke selliseks jutuajamiseks teemal, et miks uskuda. Et see kõik on jutt või et piibel on jutt, et ühtegi reaalsust ei ole. Aga mina küsiks vastu, et aga miks sa usud, et maakera on ümmargune? Sa samamoodi usud juttu ja pilte, mida sulle näidatakse. Noh. Täpselt samasugune informatsioon tegelikult, eks.

(Lee, katoliiklane)

Aga ma ei ... noh ... mind väga ei huvita, mida Urmas Viilma või mingi kirikute nõukogu arvab. Nagu päriselt ka – mind nagu väga ei huvita. Mul on ükskõik.

(Mari, luterlane)

Avalikult rääkima... Ma arvan küll, praegu jah. Kui ma ei tööta kuskil. Kui ma töötaks kuskil ja mul oleks ateistist ülemus, siis ma küll ei julgeks rääkida, ma arvan. Ta laseks mu päevapealt lahti, ma arvan. Aga kuna ma ei käi tööl, siis ma julgen rääkida küll jah. Eestlastel ei ole nii palju tomateid, et nendega loopida ja kividega nad ka loopida ei julgeks, mis seal ikka juhtuda saaks.

(Polli, õigeusklik)

Kava koostasid Anne-Ly Sova ja Laura Jaanhold ning kujundas Ilona Rääk. Fotod lavastuse proovidest 22. ja 23. märtsil tegi Laura Jaanhold. Plakati foto tegi Haide Rannakivi.

lavastusjuht Andrus Jõhvik
pealavameister Kaido Päästel
vanemlavameistrid Ando Loosaar, Fred Laur, Janek Lipponen
lavameistrid Lauri Allikas, Sergei Peetso, Kristo Paddernik
dekoratsioonide valmistajad Kaido Päästel, Viljar Viik
butafoor-dekoraator Kaido Torn
tekstiilide värvija Anu Heinsalu-Diževski
kostüümiala juhataja Ester Kasenurm
kostüümide õmblejad Urve Kasenurm, Urve Enne, Epp Mõts
grimmiala juhataja Ivi Smeljanski
grimeerijad Sirle Teeäär, Karina Pajunurm
kostümeerijad Kärt Altjõe, Lili Luusepp
inspitsient-rekvisiitorid Anu Hövel, Astrid Kivila, Silja Koppel
heliala juhataja Siim Rohtväli
helimeistrid Tarmo Jürgens, Janek Vlassov
valgusala juhataja Margus Vaigur
valgusmeistrid Karmen Tellisaar, Ivar Piperskihh, Iiris Purge
videoala juhataja Argo Valdmaa
videomeister Antti Aalmaa
muusikajuht Feliks Kütt
turundus- ja kommunikatsioonijuht Inger Lilles-Nestor
trupijuht Aigi Veski
peaadministraator Ain Miilberg
haldusjuht Kaido Lüll
dramaturgid Anne-Ly Sova, Ott Kilusk
peakunstnik Liina Unt
loominguline juht Ingomar Vihmar
teatrijuht Roland Leesment

Teatri toetajad ja koostööpartnerid:

pärnu

CRAMO
ehitusseadmete rent

pajõ
TRÜKIKODA

ERR

Pärnu Postimees

KUKU

Metsä

EPS
TERM
AS Reideni plaat

tervis
ravispaahotell

ESTONIA
Sea Hotels